

Др Драган Николић*

МОДИФИКАЦИЈЕ ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА У СЛОВЕНСКОМ ПРАВНОМ ЗБОРНИКУ ЗАКОН СУДЊИ ЉУДЕМ**

Анализиране су одредбе најстаријег словенског правног зборника Закон судњи људем из IX века, које су настале рецепцијом уз модификацију аналогних одредби византијске Еклоге. Од деветнаест чланова овог закона реципираних из Еклоге, седамнаест садржи кривичноправне норме у којима су објекти кривичноправне заштите туђа имовина, полни морал, физички интегритет личности, брак, породица и право црквеног азила. Аутор је констатовао три типа модификација: стилско-језичке (употреба речи приближно једнаког значења онима из Еклоге или парафразирање текста Еклоге сопственим речима), квантитативне (скраћивање или продужавање текста из Еклоге) и квалитативне (суштинска промена текста из Еклоге). Квалитативне модификације су најзаступљеније у одредбама које прописују кривичне санкције. Редактори Закона су квалитативним модификацијама утиснули у његов садржај својеврстан печат времена, сопствену процену целисходности конкретних модификација и настојали да удовоље реалним или претпостављеним потребама своје друштвене стварности. Многе квалитативне модификације су очигледно извршене с циљем афирмисања и учвршћивања хришћанства као новопримљене званичне религије на тим просторима, али и ради потискивања наслеђа паганског обичајног права.

Кључне речи: Закон судњи људем. – Еклога. – Словенско право. – Византијско право. – Рецепција права.

* Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, dnikolic@prafak.ni.ac.rs

** Рад представља резултат истраживања на Пројекту „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору“ који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 179046).

Овај рад заокружује нашу правноисторијску анализу најстаријег словенског правног зборника Закон судњи људем (ЗСЉ). Раније смо размотрили хипотезе о времену и месту настанка ЗСЉ, приказали садржај свих његових одредби и израдили компаративан приказ садржаја чланова ЗСЉ и аналогних одредби византијске Еклоге преузетих у ЗСЉ или дословно (10 чланова), или уз модификацију (19 чланова).¹ Предмет анализе сада су само оне одредбе ЗСЉ које су његови редактори реципирани из Еклоге уз модификацију. Законодавни поступак рецепције права уз модификацију у једној раној словенској држави доприноси бољем упознавању и општег правноисторијског феномена настајања најстаријег, односно првог домаћег писаног права у условима распадања родовско-племенске заједнице, изграђивања државне власти и потискивања у други план дотадашњих обичаја и неписаног обичајног права. Конкретан случај рецепције занимљив је и зато што су многе модификације реципираних правних норми очигледно извршене с циљем афирмисања и учвршћивања хришћанства као новопримљене званичне религије на тим просторима у другој половини IX века.

1. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ИМОВИНЕ

1.1. Паљевина

Од четири модалитета паљевине које чл. 15 ЗСЉ² има на уму, обавезно се кажњава само први – спаљивање туђе куће с умишљајем „ради неке злобе или пљачке имања“. Нехатно изазивање пожара који се проширио на туђе њиве или туђ виноград, не повлачи кривичну санкцију, али може довести до обавезе накнаде штете. За паљевину услед грубог нехата, може се извршилац дела осудити (мада ЗСЉ не прецизира казну), а може се и ослободити кривице. Уколико се нечија зграда запали „од грома“, па се ватра прошири на зграде суседа, не постоји никакво кривично дело. За први модалитет паљевине прописана је смртна казна (једина у читавом ЗСЉ); за пожар изазван у граду, извршава се спаљивањем кривца, а за пожар у

¹ Вид. Драган Николић, „Закон судњи људем – најстарији словенски правни споменик“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* (ур. Предраг Димитријевић) 63/2012, 29–38. и Д. Николић, „Рецепција византијског права у најстаријем словенском правном зборнику Закон судњи људем“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* (ур. Ирена Пејић) 65/2013, 147–159.

² Најбоље критичко издање правног зборника Закон судњи људем на старословенском језику приредио је професор Софијског универзитета и академик Венелин Ганев, *Законъ соудный людѣмъ*, Софија 1959. Нумерација и текстови појединих чланова ЗСЉ наводе се према једином интегралном тексту ЗСЉ на српском језику, Драган Николић, Александар Ђорђевић, *Законски текстови старог и средњег века*, четврто, допуњено издање, Ниш 2013, 109–113.

селу или варошици – погубљењем кривца мачем. Овде је прописана и епитимија, пост од 12 година. В. Ганев изричито тврди да је овде (исто као и у чл. 6 и 7 ЗСЈ) епитимија прописана као алтернативна казна.³ С.Троицки сматра да је ова епитимија преузета из Правила 56 светог Василија Великог, али су је приређивачи ЗСЈ скратили са 20 на 12 година.⁴ Сама идеја редактора ЗСЈ да се уз световне казне додају и епитимије, вероватно је подстакнута и тада у Бугарској актуелним одговорима папе Николе I на питања која му је упутио новокрштени бугарски кнез Борис 866. године и на која је Папа исте године послао 115 детаљних одговора.⁵

У свим битним елементима који се тичу бића и субјеката овог кривичног дела, ЗСЈ следи аналогне одредбе члана XVII/41 Еклоге.⁶ Смртна казна и два начина њеног извршења дословно су преузети из Еклоге. Највећа модификација је додавање црквено-религиозна казне (епитимије), што у Еклоги, као изразито световном закону, не постоји ни у једној њеној одредби. Паралелизам у прописивању световних казни и епитимија, једно је од најтежих питања везаних за казнене систем ЗСЈ. О томе детаљно расправља М. Андрејев, који је, полазећи од претпоставке како се у стварности могло одвијати изрицање и извршавање једних и других казни, поставио три хипотезе.⁷

1.2. Крађа у војсци

„Ко у рату краде оружје, нека се бије, а ако је украден коњ, лопов нека се прода“, вели чл. 24 ЗСЈ. Реч „продаја“ (кривца) свуда у ЗСЈ, па и овде, несумњиво подразумева продају у ropство. Две су

³ Венелин Ганев, *Законъ соудный людѣмъ*, София 1959, 423–424.

⁴ *Свештени канони цркве*, Београд 2005, 483; Сергей Троицкий, „Св. Мефодий как славянский законодатель“, *Богословские труды* 2/1961, 92, 105, http://www.btrudy.ru/resources/BT2/83_Troitsky.pdf, 22. мај 2014.

⁵ Одговоре цитирамо према издању *Отговорите на papa Николай I по допитванията на Българите 13 ноември 866 г.*, превод Димитър Дечев, редактор Калин Янакиев, София 1994, скраћено: *Отговорите на papa Николай I*.

⁶ Нумерација и текстови појединих чланова Еклоге наводе се према Д. Николић, А. Борђевић, *Ibid.*, 85–108, где је као основа за текст Еклоге на српском језику највише коришћен превод Еклоге Ј. Маргетића (Lujо Margetić, „Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 1/1980, 53–78).

⁷ Да је и световне казне и епитимије истовремено изрицао мешовит синодални суд састављен од судија мирјана и судија духовника; да се ЗСЈ примењивао и пред световним и пред црквеним судовима, па су први изрицали световне казне, а други епитимије; да су световне казне и епитимије у неким случајевима изрицане алтернативно, када су биле прописане уз телесне казне и уз смртну казну. Михаил Андреев, Димитър Ангелов, *История на българската феодална држава и право*, София 1972, 239–241.

битне разлике између ове одредбе ЗСЈ и аналогног члана XVII/10 Еклоге настале у поступку рецепције. По ЗСЈ је биће кривичног дела временски ограничено речима „у рату“, док код Еклоге биће кривичног дела обухвата непрецизирано време извршења крађе „у војном логору“ (дакле и у време мира), али садржи и речи „или за време ратног похода“. Друга разлика тиче се прописаних казни; за крађу оружја су исте и у Еклоги и у ЗСЈ (батине), док се по ЗСЈ за крађу коња кривац продаје у ропство, а по Еклоги кажњава одсецањем руке. Овде су редактори ЗСЈ, као у више таквих случајева, казну сакаћења из Еклоге заменили казном продаје кривца у ропство.

1.3. Крађа стада

Радња овог кривичног дела се према чл. 26 ЗСЈ састоји у терању, односно одвођењу туђег стада. Мада ни ЗСЈ ни Еклога не предвиђају изричито да је извршилац имао намеру да стадо присвоји, то се ипак подразумева из текста санкције која (уз основну казну) прописује и да кривац врати власнику све што је отерао. И аналогни чл. XVII/13 Еклоге и ЗСЈ за ово дело предвиђају строже казне за поврат и за двоструки поврат, али су редактори ЗСЈ за ово прописали другачије казне у односу на Еклогу. Ко први пут изврши ово дело, и по ЗСЈ и по Еклоги кажњава се батинама. Ако га понови, по ЗСЈ се протерује „из своје области“, а по Еклоги – „тера се у заточеништво“. Ко и трећи пут понови исто кривично дело, по ЗСЈ се продаје у ропство, а по Еклоги му се одсеца рука. Текст овог члана ЗСЈ индиректно је у вези и с одговором бр. 31 папе Николе I који помиње „крадљивце животиња“ и препоручује кнезу Борису да у том погледу треба поштовати одредбе световног закона.⁸

1.4. Крађа из гробова

Разлика између чл. 27 ЗСЈ и аналогног чл. XVII/14 Еклоге састоји се у следећем: ЗСЈ санкционише само крађу одеће покојника из гробова, док Еклога има општију формулацију у којој се као кривци појављују они „који оскрнављују тела покојника у гробовима“. За кривца ЗСЈ прописује да се прода у ропство, а Еклога – да му се одсече рука.

1.5. Крађа у цркви

Радња овог кривичног дела је идентична и у чл. 28 ЗСЈ и у чл. XVII/15 Еклоге: крађа из олтара или крађа изван олтара у цркви. Разлика је у прописаним казнама. За крађу из олтара се кривац по ЗСЈ продаје у ропство, а по Еклоги се ослепљује. За крађу изван

⁸ *Отговорите на папа Николай I*, 133.

олтара, ЗСЉ прописује да се кривац бије, ошиша и „да се пусти да лута по земљи као нечастиви“, док Еклога поред батина и шишања прописује и да се кривац шаље у заточеништво. Када је реч о трећој казни коју ЗСЉ прописује за крађу изван олтара („да лута“), В. Ганев сматра да кривац није препуштан слободном лутању по земљи, већ да „локалне управне власти нису кажњеном давале мира и терале су га да иде од места до места док траје казна“.⁹

1.6. Присвајање туђег роба

За присвајања туђег роба по чл. 30 ЗСЉ и не постоји кривична санкција, већ само обавеза накнаде штете: онај који би присвојио туђег роба, „па га крије и не може да га врати“ дужан је да „власнику роба преда другог таквог роба или да му исплати (његову) цену“. ЗСЉ ништа ближе не каже за случај да извршилац овог дела не поступи тако. Аналогни члан XVII/17 Еклоге овакву радњу недвосмислено третира као кривично дело: уз обавезу враћања власнику тог роба, прописује да кривац има обавезу да преда власнику још једног роба или да плати његову цену, што је заправо имовинска (у натури или новцу) казна за учињено кривично дело. В. Ганев сматра да су редактори приликом формулисања чл. 30 ЗСЉ, несвесно учинили пропуст погрешним превођењем последњег става аналогног члана Еклоге који гласи „треба да његовом власнику да још једног роба, или да плати његову цену“.¹⁰

2. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ПОЛНОГ МОРАЛА¹¹

2.1. Полни односи ожењеног са робињом

Код бића овог кривичног дела постоји дилема да ли су редактори у чл. 4 ЗСЉ имали у виду полне односе кривца само са својом робињом („ако неко поред своје жене има односе са робињом“), или пак са било којом особом женског пола која је у неком статусу неслободе. Дилема произилази из тога што аналогни чл. XVII/21 Еклоге изричито санкционише полне односе „са властитом робињом“

⁹ В. Ганев, 562

¹⁰ *Ibid.*, 582.

¹¹ Са изузетком чл. 15 ЗСЉ (злонамерна паљевина), сви остали чланови који уз световну казну прописују и епитимију (њих је укупно још седам), тичу се кривичних дела којима се на неки начин вређа и хришћанско схватање полног морала. У томе, међутим, редактори ЗСЉ нису били до краја доследни: за поједина кривична дела која такође нарушавају хришћански полни морал нису прописали епитимије: у чл. 9 (силовање невине девојке), у чл. 11 (полни односи са туђом вереницом) и у чл. 12 (брак крвних сродника).

(а у следећем члану XVII/22 санкционише полне односе са туђом робињом), као што и сам ЗСЈ у свом следећем члану 5 санкционише блудничење са туђом робињом. Сасвим оправдано В. Ганев сматра да је одредба ЗСЈ логичнија од аналогног члана Еклоге, будући да прељубу третира са ширег етичког аспекта, где се робиња-блудница уопште посматра као саучесница у делу прељубе ожењеног човека. Исти аутор поводом чл. 4 ЗСЈ поставља и следеће питање: ако је робиња туђа, а будући да се кажњава продајом неке у „другој земљи“, да ли онда саучесник у блуду дугује њеном власнику неко обештећење? Члан 4 ЗСЈ то не помиње, за разлику од чл. 5 ЗСЈ, где је прописано да кривац њеном власнику треба да плати 30 стиленза, упркос томе што за робињу-блудницу овде није прописана никаква казна, дакле ни продаја другом власнику.¹²

Разлика између чл. 4 ЗСЈ и аналогног члана Еклоге је и што Еклога кривца кажњава имовински – одузимањем његове робиње са којом је полно општио и њеном продајом друге. ЗСЈ такође прописује да се робиња-блудница прода другоме, али ако се држимо језичког тумачења ове норме, та продаја, по свој прилици, имовински не погађа кривца, будући да ЗСЈ не прецизира да је реч о његовој робињи. За кривца, међутим, ЗСЈ прописује и епитимију, пост од 7 година из Правила 59 светог Василија Великог.¹³ Последња разлика се тиче начина располагања новцем добијеним продајом робиње-блуднице: док ЗСЈ прописује да се тај новац раздели сиротињи, Еклога прописује да се уноси у државну благајну.

2.2. Блуд са туђом робињом

Одредбе чл. 5 ЗСЈ дефинишу слично биће кривичног дела какво постоји у претходном чл. 4 ЗСЈ, али је овде наглашено да се ради о блуду са туђом робињом. Између ова два члана ЗСЈ основна је разлика у томе што се за саму робињу у чл. 5 не прописује никаква казна („она да се не продаје“), те се може претпоставити да се њено евентуално кажњавање препушта њеном власнику по праву својине над њом. Органска везаност ова два члана огледа се и у томе што је у оба члана за кривца предвиђена идентична епитимија, пост од 7 година из Правила 59 светог Василија Великог.¹⁴

У односу на аналогни чл. XVII/22 Еклоге, разлика је што чл. 5 ЗСЈ прописује да кривац треба да плати власнику робиње 30 стиленза (златника),¹⁵ а по Еклоги је висина ове казне 36 (златних) соли-

¹² В. Ганев, 232–233.

¹³ *Свештени канони цркве*, Београд 2005, 484.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Бугарски историчари претпостављају да је стиленз (стъленз) можда био бугарска златна монета, по саставу и вредности једнака византијској, али остављају

да. ЗСЈ је предвидео да уколико кривац нема толико пара, треба да плати њеном власнику „колико има“, док ће по Еклоги у том случају бити кажњен батинама и „даће према могућностима приближно толико“. За робињу се ни у аналогном члану Еклоге не прописује никаква казна.

2.3. Блуд калуђера

Члан 6 ЗСЈ само је по субјектима кривичног дела и по казнама одсецања носа аналоган чл. XVII/23 Еклоге. По ЗСЈ субјект је „блудни калуђер“ (који треба бити кажњен одсецањем носа), без икаквог ближег одређења инкриминисане радње и пасивног субјекта кривичног дела, док су по Еклоги субјекти кривичног дела и онај који полно општи са монахињом и сама та монахиња, а за обоје су прописане казне одсецања носа. Редактори ЗСЈ су за блудног калуђера додали и епитимију, пост од 15 година из Правила 58 светог Василија Великог.¹⁶

2.4. Полни односи са невином девојком, без намере ступања у брак са њом

Субјект овог кривичног дела по чл. 8 ЗСЈ може бити сваки неожењени мушкарац, било ког друштвеног статуса. Тек код прописивања казне је степеност његов економски статус. ЗСЈ не прави разлику да ли је до полних односа дошло обостраном сагласношћу актера, као ни да ли је до првог полног односа можда дошло силом, па су се односи касније наставили добровољно

Постоје две битне разлике између ЗСЈ и аналогног чл. XVII/29 Еклоге. Прва је што Еклога изричито каже да је до полних односа дошло „уз сагласност те девојке“, па је самим тим код Еклоге ово важан елемент самог бића кривичног дела. Редактори ЗСЈ, међутим, као да су намерно оставили недоречено питање пристанка девојке на полне односе, како би се одредбе овог члана распростирале на што већи број фактичких ситуација. Друга разлика је што ЗСЈ прописује да је до полних односа дошло „противно вољи њених родитеља“, а по Еклоги – „без знања њених родитеља“. Зато изгледа да кривично дело, односно кривица извршиоца по Еклоги постоји и онда када девојка или њени родитељи одбију од стране тог мушкараца понуђен брак, док по ЗСЈ кривично дело постоји само уколико тај мушкарац одбије закључење брака.

могућност да су редактори ЗСЈ под овим појмом подразумевали управо византијску златну монету (солид, номизму) коју су, евентуално, тако звали на просторима настанка ЗСЈ. У сваком случају, извесно је да је једна литра злата садржала 72 стилина, што се изричито помиње у чл. 8 ЗСЈ. О томе опширније В. Ганев, 242, 326.

¹⁶ *Свештени канони цркве*, 484.

Кривац се и по ЗСЈ и по Еклоги кажњава идентичним имовинским казнама: уколико је имућан, плаћањем девојци 72 стилена (ЗСЈ), односно литре злата (Еклога), а ако је мање имућан – предајом девојци половине своје имовине. Тек уколико он не поседује никакву имовину, ЗСЈ прописује да се бије и протера, док Еклога прописује батинање, шишање и заточеништво. По речима М. Андрејева, градација имовинске казне показује да „завођење девојака, више од свих других кривичних дела против полног морала, није било страшно припадницима владајућих слојева и зато је при прописивању казне за ово требало наћи другачији приступ него код дела као што су силовање, родоскрнављење и друга дела против личности и породичног морала“.¹⁷ Редактори ЗСЈ и овде кривцу додају епитимију, пост од 7 година из Правила 59 светог Василија Великог.¹⁸ Из смисла чл. 8 ЗСЈ, јасно је да је епитимија предвиђена уз сваку од три могуће казне.

3. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ФИЗИЧКОГ ИНТЕГРИТЕТА ЛИЧНОСТИ

3.1. Силовање невине девојке

Биће овог кривичног дела из чл. 9 ЗСЈ има три конститутивна елемента: полни однос с невином девојком, примена силе током полног односа и да се ово догодило на „пустом месту, где нема могућности да јој се помогне“. Овај трећи елемент не постоји у аналогном чл. XVII/30 Еклоге који је, иначе, изузетно лапидаран („Ономе који силује девицу, нека се одсече нос“). Редактори ЗСЈ нису ближе дефинисали ни саму радњу насилног полног односа, ни појам „пустог места“, препуштајући судовима да сами ово процењују према околностима случаја.

Велика је разлика у казнама за ово кривично дело прописаним у Еклоги и у ЗСЈ. Еклога за кривца предвиђа само казну одсецања носа, али је редактори ЗСЈ не преузимају, већ прописују да се кривац прода (свакако, у ропство), а да се целокупно његово имање преда девојци. Очигледно је да су под утицајем новопримљене хришћанске вере редактори ЗСЈ сматрали да преступе против полног морала треба кажњавати суровије него у византијском праву. Први део санкције из ЗСЈ оставља недоумицу да ли се износ добијен продајом кривца предаје држави или такође жртви силовања, заједно са његовом целокупном имовином. Ова дилема постоји само у случају када је кривац слободан човек. Ако би он већ био у неком статусу зависности

¹⁷ М. Андреев, Д. Ангелов, 246.

¹⁸ Вид. фн. 14.

(роб или кмет) рађа се друга дилема: добија ли власник роба (односно господар кмета) неко обештећење зато што га држава применом овог закона лишава роба односно кмета ? Речи из чл. 9 ЗСЉ „нека се прода“ изазивају и недоумицу да ли се кривац има продати у тој области где је извршио силовање, или пак у „другој земљи“ (као што нпр. прописује чл. 4 ЗСЉ за робињу-блудницу која има полне односе с ожењеним мушкарцем). Иначе, чл. 9 ЗСЉ је, уз чл. 11 и 12 ЗСЉ,¹⁹ једини који не прописује епитимију за кривично дело које нарушава не само дотадашње обичајно право, већ и хришћанско схватање полног морала.

3.2. Силовање невине девојке млађег узраста

Ово кривичног дело из чл. 10 ЗСЉ суштински је слично кривичном делу из претходног чл. 9 ЗСЉ; разликује се од њега по томе што не прописује место извршења, већ дефинише узраст жртве силовања, али и што уз световну казну прописује и епитимију. Од аналогног чл. XVII/31 Еклоге, чл. 10 ЗСЉ разликује се код одређивања узраста жртве силовања и код прописивања казне.

Узраст жртве силовања ЗСЉ одређује речима „млађа од 20 година“, док је у аналогном члану Еклоге прописан узраст „пре њених 13 година“. Потпуно је оправдана сумња М. Андрејева да је одређивање узраста од 20 година последица грешке потоњих преписивача изворног текста ЗСЉ (који, иначе, није сачуван у оригиналу,²⁰ већ само у потоњим преписима). За оно време, вели М. Андрејев, овај узраст је превисоко постављен и у потпуном је несагласју и с ондашњим црквеним правом и са свакодневном обичајном праксом тога доба, када се сматрало да девојка од 20 година, не само да није девојка млађег узраста, већ напротив, да је чак и одоцнила с удајом.²¹ Слично мисли и В. Ганев који чак и детаљно објашњава како је у потоњим рукописним текстовима ЗСЉ могло доћи до грешке у преписивању, тј. како је цифра тринаест постала цифра двадесет.²²

Прописана казна за ово кривично дело у ЗСЉ потпуно се разликује од казне у Еклоги, која прописује да се кривцу одсече нос, а половина његове имовине преда жртви силовања. По ЗСЉ,

¹⁹ Члан 11 ЗСЉ (полни односи са туђом вереницом), где је казна за кривца одсецање носа, дословни је превод чл. XVII/32 Еклоге, док чл. 12 ЗСЉ као једину санкцију за брак крвних сродника прописује раставу.

²⁰ Сви познати преписи ЗСЉ сачувани су унутар руских рукописних књига, такозваних крмчија, а за најстарији и најближи изворном садржају сматра се текст ЗСЉ од тридесет и два члана садржан у Устјушкој крмчији из XIII века, познат и под именом Румјанцевски рукопис. Вид. Д. Николић (2012), 30.

²¹ М. Андреев, Д. Ангелов, 245 фн. 29.

²² В. Ганев, 353 у фн.

међутим, кривац се продаје заједно с целокупним имањем и сав тај новац се предаје силованој. И овде се појављује дилема слична оној код чл. 9. ЗСЈ: ако би кривац већ био у неком статусу зависности, тј. роб или кмет, да ли би у том случају његов господар на неки начин био обештећен? Кривац се по ЗСЈ подвргава још и епитимији, пошту од 7 година из правила 59 светог Василија Великог.²³

3.3. Продаја слободног човека као роба

Биће овог кривичног дела, како су га у чл. 29 дефинисали редактори ЗСЈ, на први поглед је јасно само по себи: „ко слободног човека прода као роба, или га као роба задржи“. Да би га продао, међутим, по природи ствари се подразумева да би морао да га претходно отме или на неки други начин лиши слободе. Аналогни чл. XVII/16 Еклоге је много одређенији: „ко отме слободног човека и прода га, нека му се одсече рука“. Еклога је, дакле, радњу кривичног дела означила као отмицу и продају слободног човека као роба, док ЗСЈ, поред продаје, као кажњиву радњу предвиђа и задржавање слободног човека као свог роба.

Активан субјект кривичног дела може бити свако, али је уместо питање да ли је у ондашњој друштвено-историјској реалности заиста баш свако могао да изврши ово кривично дело. Реално је претпоставити да су то ипак могли бити само они људи који су по свом друштвеном и правном статусу били у стању да отму, заробе, задрже и као роба продају слободног човека, дакле људи високог и највишег друштвеног статуса, они који су иначе могли да поседују робове, купују их и продају. Скоро је немогуће и замислити да би неко ко је и сам у статусу зависности (роб или кмет) могао извршити ово кривично дело. Уосталом, то се види и кроз казну прописану у чл. 29 ЗСЈ да се кривац преведе у статус роба, што имплицитно значи да су и сами редактори ЗСЈ имали у виду да је извршилац овог дела могао бити само слободан човек који има и пословну способност.

У аналогном члану Еклоге, казна за кривца је телесна – одсецање руке. У ЗСЈ је казна превођење кривца у статус роба, али није изричито речено чији ће роб он постати. Претпостављамо да су редактори ЗСЈ сматрали да треба да постане роб жртве овог кривичног дела. Ако се, међутим, има у виду претпоставка да извршилац овог кривичног дела реално може скоро искључиво бити човек високог или највишег друштвеног статуса, остаје велика сумња да ли је у ондашњој историјској стварности овај члан ЗСЈ икада могао бити примењен у пракси.

²³ Вид. фн.14.

4. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ БРАКА И ПОРОДИЦЕ

4.1. Ступање у брак са сопственом кумом

Биће овог кривичног дела из чл. 7 ЗСЈ су полни односи између кума и куме, који су или ступили у брак или живе у ванбрачној заједници, чиме грубо крше и црквене каноне по којима је духовно сродство веће и од крвног сродства. Редактори ЗСЈ су избегли два јасно разграничена модалитета овог кривичног дела из аналогног чл. XVII/25 Еклоге (ако је неко ступио у брак с оном коју је крстио, или је с њом полно општио и без брака), одредивши се у првом ставу чл. 7 ЗСЈ само за формулацију „када неко своју куму узме за жену“. Тиме су у биће кривичног дела укључили и брачну и ванбрачну заједницу између кума и куме, али су, очигледно, дефинисали блажу варијанту бића кривичног дела у односу на Еклогу која је у овом случају строжа, јер кажњава сваки полни однос између кума и куме. У последњем ставу овога члана, међутим, ЗСЈ има и сопствени додатак да под исту казну потпада „и онај који узме кћер по светом крштењу“. Оваква сложена и прилично непрецизна двострука формулација бића кривичног дела може се тумачити и као неспретно превођење аналогног члана Еклоге.

Код првог модалитета кривичног дела, под казну ЗСЈ потпадају и кум и кума („нека им се одсеку носеви и нека се раставе“), а код другог модалитета под казну потпада само „онај који узме кћер по светом крштењу“. Код првог модалитета ЗСЈ је вероватно имао на уму кума који је крстио одраслу женску особу.²⁴ Код другог модалитета („онај који узме кћер по светом крштењу“), вероватно је имао на уму ситуацију када је неко својевремено крстио или новорођенче или девојчицу, па ју је после више година узео за жену. Уз раставу, у овом другом случају се одсецањем носа кажњава само он, јер се претпоставља да она, будући крштена у најмлађем узрасту, није ни била свесна да је чином крштења ступила у духовно сродство с њим, док је он, као хришћанин у време када ју је крстио, то сигурно знао, али је ипак починио ово кривично дело.

Казне за први модалитет овог кривичног дела у ЗСЈ су идентичне онима из Еклоге: растава и за обоје одсецање носа, али ЗСЈ за обоје додаје и епитимију, пост од 15 година из Правила 58 светог Василија Великог.²⁵

Необично је што су редактори у последњем ставу чл. 7 ЗСЈ, такође и узгред и с неколико речи, додали и још једно, ново кривич-

²⁴ Пошто је ЗСЈ по свој прилици настао непосредно после примања хришћанства на просторима на којима је важио, сасвим је реално претпоставити да су они који су се крстили међу првима, даље крштавали не само децу, већ и одрасле људе из свог окружења, преведећи их из паганства у хришћанство.

²⁵ Вид. фн. 17.

но дело, прописавши да под исте казне прописане за први модалитет кривичног дела (узимање своје куме за жену) потпадају „и они који заведу удату жену“. Из формулације је јасно да је казна прописана само за мушкарца који заведе удату жену, па макар и да су имали само један полни однос. Иначе је прељуба с удатом женом веома детаљно дефинисана и санкционисана у чл. XVII/27 Еклоге, где под казну одсецања носа потпадају и прељубник и прељубница (која мора напустити свог супруга, „а прељубник неће бити одвојен од своје жене, иако му је нос одсечен“). Очигледно је да редактори ЗСЈ овде нису реципирали поменути члан Еклоге.

4.2. Брак између крвних сродника

Члан 12 ЗСЈ изузетно је кратак („Родоскрвник који је ступио у брак с крвном сродницом, да се растави од ње“), за разлику од аналогног чл. XVII/33 Еклоге који поименично наводи сроднике који ће услед међусобних полних односа, зависно од близине сродства, бити кажњени или смрћу или одсецањем носа. Редактори ЗСЈ су овај члан унели у текст Закона свакако и под утицајем новопримљене хришћанске религије која се изричито противи оваквим браковима. Уопште, ЗСЈ је у многим својим одредбама прожет наглашеном бригом за изграђивање и очување хришћанске етике, па самим тим и хришћанског схватања полног морала. Са друге стране, када се има у виду садржај аналогног реципираног члана Еклоге, на први поглед је збуњујућа благост казне у ЗСЈ, али и то да за ово кривично дело ЗСЈ не предвиђа епитимију (чиме је овај члан, уз чл. 9 и 11 ЗСЈ једини из групе кривичних дела против хришћанског морала који не прописује и епитимију). Ово је можда последица и одговора бр. 29 и 39 папе Николе I на питања кнеза Бориса о браку и крвном сродству, где је Папа одговорио да та питања треба износити пред црквени суд и да о томе говоре канони.²⁶

Биће овог кривичног дела по ЗСЈ је постојање брака између крвних сродника било ког степена сродства, за разлику од аналогног члана Еклоге, где је кривично дело већ и сам полни однос између тамо побројаних сродника. ЗСЈ очигледно има у виду само брак формално закључен у цркви, а не и друге повремене или трајне форме ванбрачне заједнице. Субјекти кривичног дела могу бити сви крвни сродници, али не и сродници по тазбини, јер ЗСЈ очигледно не санкционише и брак између сродника једног, са сродником другог брачног друга.

Растава, као блага и нерепресивна казна, посматрана у ширем друштвено-историјском контексту, имплицира да до примања хришћанства на просторима где је настао ЗСЈ, бракови између

²⁶ *Отговорите на папа Николай I*, 132, 135.

лица у одређеном степену крвног сродства (свакако удаљенијег), по тамошњем обичајном праву нису сматрани за недозвољене. Чак и ако можда нису били много распрострањени, свакако су били толерисани у дотадашњој паганској средини. Уосталом, редактори су приликом формулисања чл. 12 ЗСЈ свакако имали у виду те чињенице из сопствене друштвене стварности.²⁷ Велики познавалац најстаријег бугарског обичајног права М. Андрејев сматра да „када се има у виду друштвено уређење паганске Бугарске (*приближно до средине IX века – Д.Н.*) могло би се рећи да су једва могли постојати неки други услови за закључење брака (...) сем полне зрелости момка и девојке.“ По његовим речима, управо садржај чл. 12 ЗСЈ индиректно показује да „по обичајима паганске Бугарске, сродство није представљало брачну сметњу“, при чему се ово, вели М. Андрејев, свакако није односило на крвне сроднике у правој линији, као ни на браћу и сестре у ближним степенима сродства, већ само на удаљеније крвне и тазбинске сроднике.²⁸

4.3. Бигамија

Биће овог кривичног дела је у чл. 13 ЗСЈ преузето уз модификацију из аналогног чл. XVII/35 Еклоге, а састоји се у постојању два регуларно закључена брака. Одмах се поставља питање да ли ЗСЈ овде санкционише бигамију и унутар паганске и унутар хришћанске популације. Вероватније је да се мислило само на бракове привидно закључене по правилима хришћанске цркве, будући да је с аспекта хришћанства, брак заснован по паганским обредима третиран искључиво као конкубинат. Услед недостатка историјских извора, може се само нагађати да ли су они пагански бракови закључени пре званичног примања хришћанства (864–865. године) сматрани за правоваљане и после тог времена, па самим тим и да ли је ЗСЈ имао у виду бигамије засноване и пре његовог доношења. По речима М. Андрејева, не може бити никакве сумње да су бигамија, а вероватно и полигамија, биле дозвољене у паганској Бугарској, те да је кнез Борис и о томе питао папу Николу I, што се види из Папиног одговора 51 („питате да ли је дозвољено да се истовремено имају две супруге“).²⁹ Мада о томе углавном нема релевантних историјских извора, бигамија и полигамија су највероватније биле заступљене

²⁷ Да су се редактори ЗСЈ многим одредбама овог закона директно борили против паганског наслеђа, показује и чињеница да су га започели оригиналним текстом члана 1 којим се управо вршење паганских обреда и заклетви по селима веома сурово кажњава (предајом села у својину цркве и продајом сеоских старешина у ропство).

²⁸ Михаил Андреев, *Българското обичайно право, правно-историческо проучаване*, Софија 1979, 88.

²⁹ *Ibid.*, 93. и *Отговорите на папа Николай I*, 141.

претежно у владајућим друштвеним слојевима, као симбол њихове моћи, а у неку руку и као њихова привилегија.

Санкција за бигамију у ЗСЈ је отпуштање друге супруге са којом се касније ступило у брак (заједно с њеном децом) и бијење кривца, што је у основи идентично с одредбама Еклоге. За бигамисту ЗСЈ прописује још и епитимију, пост од 7 година из Правила 59 светог Василија Великог.³⁰

5. ПОВРЕДА ПРАВА ЦРКВЕНОГ АЗИЛА

Право на црквени азил (прибежиште) дефинисано је и у чл. 16 ЗСЈ и у аналогном чл. XVII/1 Еклоге као право сваког избеглог у цркву да не може бити силом изведен из ње, односно да је апсолутно кажњиво као кривично дело свако насилно извођење из цркве (као и сам покушај извођења) лица које ужива право црквеног азила. Субјект овог кривичног дела означен је у ЗСЈ речима „нико“ и „неко, ма ко да је“. Самим тим, извршилац може бити и представник државне власти, и свештено лице (па и сам свештеник у тој цркви), и приватно лице које избеглог прогони због нечега (нпр. освете). Право на црквени азил није временски ограничено, али се по смислу ЗСЈ претпоставља да је привремено, будући да коришћењем овога права азилант није заувек заштићен ни од представника државне власти, ни од приватних лица која га због нечега траже. Прибегли је по ЗСЈ обавезан да свештенику претходно исповеди све што се догодило („своје дело и своју кривицу“) и зашто тражи азил, па се тек онда ставља под заштиту цркве. Право црквеног азила не окрњује нити укида право представника државне власти да испита избеглог, нити укида право избеглог да и он сам може добровољно напусти територију под црквеном јурисдикцијом.

Овде постоје три битне разлике између ЗСЈ и Еклоге: по Еклоги, тражилац азила није дужан да свештенику саопштава разлоге, нити да описује догађај и износи своју евентуалну кривицу, већ је то обавеза онога који га тражи; по Еклоги, онај који тражи азиланта треба да свештенику те цркве гарантује да ће он бити „законито испитиван и суђен према његовом кривичном делу“;³¹ трећа је разлика што се по Еклоги онај ко би покушао да силом отме азилан-

³⁰ Вид. фн. 14.

³¹ Еклога је тако коришћење овог права учинила зависним од воље онога који жели да избеглог у цркву стави под своју физичку власт: чим он свештенику пружи гаранције о правичном суђењу, престаје право избеглог на продужетак црквеног азила. Редактори ЗСЈ су овај део текста чл. XVII/1 Еклоге вероватно разумели као сужавање и обезвређивање права црквеног азила, па су га потпуно изоставили код формулисања чл. 16 ЗСЈ.

та из цркве без давања гаранција свештенику о будућем правичном суђењу, кажњава са само 12 удараца, док ЗСЈ за свакога ко покуша да азиланта силом изведе из цркве прописује казну од чак 140 изузетно јаких удараца („док се не појаве ране“). Строжа казна у ЗСЈ може се тумачити и као настојање једне новокрштене средине да се појачано чува и штити светост црквених зграда и црквених власти. Редактори ЗСЈ су очигледно желели да, у односу на Еклогу, успоставе ефикаснији начин заштите не само установе црквеног азила као такве, већ и да заштите овлашћења цркве као покровитељке азила. Оваква формулација чл. 16 ЗСЈ свакако је инспирисана и одговором бр. 95 папе Николе I који је кнезу Борису поручио да „ако неко побегне у цркву, не треба, ако добровољно не жели, да се отуда изагна“.³²

Јака правна заштита установе црквеног азила у ЗСЈ, мора се посматрати и у ширем контексту настојања његових редактора да се јаким гаранцијама права црквеног азила ограничи и крвна освета. Већу заштиту коју ЗСЈ пружа азиланту у односу на Еклогу, М. Андрејев повезује са основаном претпоставком да је у бугарским областима у време настанка овог закона крвна освета свакако била неупоредиво више распрострањена него у Византији у време настанка Еклоге. Азиланту ЗСЈ гарантује да неће олако бити предат у руке онога који га прогони, зато што се оправдано сматрало да га од смрти не би могла спасити никаква гаранција коју би цркви дао прогонитељ, уколико га он тражи ради крвне освете.³³ Зато је и казна за кривца изузетно строга: 140 удараца с пратећим ранама по читавом телу, дакле казна опасна по живот, у неку руку и прикривена форма смртне казне. Зашто онда, пита се М. Андрејев, редактори ЗСЈ у овом случају нису отворено прописали смртну казну? Одговор налази у јаким утицајем обичајног права на редакторе ЗСЈ који су уопште избегавали прописивање смртне казне (сем у једном случају, код злонамерне паљевине, па и ту алтернативно с епитимијом). „Треба нагласити да је по обичајном праву смртна казна могла бити прописана на различите начине. У конкретном случају, практично се казна сводила на то да нарушилаца права азила буде тешко пребијен“,³⁴ врло вероватно с коначним смртним исходом.

6. РАСПОДЕЛА РАТНОГ ПЛЕНА

Члан 3 ЗСЈ и није правна норма у пуном смислу речи. Има диспозицију, али не и санкцију. В. Ганев сумња да је чл. 3 ЗСЈ био

³² *Отговорите на папа Николай I*, 156.

³³ М. Андреев, 125.

³⁴ *Ibid.*, 126.

саставни део изворне верзије Закона и сматра да је вероватно унет касније, током израде његових преписа. На основу обимније језичке анализе текста, констатује да се овај члан умногоме разликује од текстова осталих чланова ЗСЈ „по својој граматичкој структури, по својим словенским изразима и по свом стилу“.³⁵ Члан 3 ЗСЈ и аналогни чл. XVIII Еклоге више личе на упутство, препоруку или констатацију постојања једног ратног обичаја. По ЗСЈ, шести део ратног плена припада кнезу, а по Еклоги – државној благајни; остатак ратног плена по ЗСЈ припада свим учесницима битке, укључујући ту и војне старешине, док Еклога из расподеле остатка ратног плена искључује војне старешине који „већ имају своје плате“. Трећа је разлика што Еклога дозвољава да се она шестина ратног плена, која по правилу припада државној благајни, ипак може разделити оним војним старешинама „који су се храбро борили“, док ЗСЈ оставља могућност да и из „кнежеве шестине“ ратног плена нешто додатно добију војници из редова „кметова или обичних људи“ који су показали храброст, извршили подвиг или испољили смелост.

7. ОТКУП СЛОБОДНОГ ЧОВЕКА ЗАРОБЉЕНОГ У РАТУ

Члан 19 ЗСЈ, по угледу на чл. VIII/6 Еклоге, прописује права и обавезе произашле из откупа слободног човека заробљеног у рату. Откуп роба, у овом случају ратног заробљеника, суштински се састоји у томе да он откупом добије слободу, тј. пређе из статуса ропства у статус слободе. И Еклога и ЗСЈ правно регулишу ситуацију када неко ратног заробљеника откупи из ропства, па ослобођеник постане дужник онога који га је откупио, наравно, за суму коју је овај за њега платио. Уколико ослобођеник (када се врати својој кући – прецизира Еклога, а ЗСЈ не каже када) не може да исплати ту суму онеме који га је откупио, дужан је да код њега ради све док не одради износ плаћен за његов откуп. Еклога не одређује унапред како ће се новчано вредновати тај његов рад („судије ће јасно одредити колико треба обрачунати сваку годину рада на име исплате откупа“), док редактори ЗСЈ унапред одређују да се тај износ пред сведоцима утврђује „за сваку годину по 3 стилинга, и када се достигне, да се овај пусти на слободу“.

8. ЗАКЉУЧАК

Од деветнаест чланова словенског правног зборника Закон судњи људем који су реципирани из Еклоге уз модификацију, седам-

³⁵ В. Ганев, 215.

наест садржи кривичноправне норме, један члан не прописује никакву санкцију за повреду диспозиције, а један члан регулише материју облигационог права. У оним члановима који садрже кривичноправне норме, објекти кривичноправне заштите су туђа имовина, полни морал, физички интегритет личности, брак и породица, те право црквеног азила. Врсте модификација у поступку рецепције аналогних одредби Еклоге су стилско-језичке (употреба термина приближно једнаког значења онима из Еклоге, парафразирање текста Еклоге сопственим речима, другачији реченични склоп и слично), квантитативне (скраћивање или продужавање текста из Еклоге) и квалитативне (суштинска промена самог садржаја текста).

Квалитативне модификације су најзаступљеније у одредбама које прописују кривичне санкције. За осам кривичних дела, редактори ЗСЉ су уз световну казну (смртну, продају у ропство, телесну, имовинску и прогонство) додали и епитимије у трајању од 7, 12 или 15 година. Епитимије су прописане за сва четири кривична дела против полног морала, а унутар осталих група кривичних дела још и за паљевину куће, за силовање невине девојке млађег узраста, за ступање у брак са сопственом кумом и за бигамију. Све епитимије су преузете из Правила светог Василија Великог.

За четири кривична дела за која Еклога прописује казну одсецања руке (крађа коња у војном логору, одвођење туђег стада, крађа из гробова и продаја слободног човека као роба), ЗСЉ прописује казну продаје кривца у ропство. Ову казну ЗСЉ прописује и за крађу предмета из олтара, што Еклога кажњава ослепљењем кривца. За кривично дело ступања у брак са сопственом кумом, ЗСЉ преузима из Еклоге само казну одсецања носа, али из ње изоставља додатну казну снажног бичевања. За кривично дело блуда са туђом робињом, ЗСЉ преузима из Еклоге имовинску казну, додаје епитимију, али из Еклоге изоставља казну батинања. Мада су, очигледно, имали потпуну слободу да садржаје кривичноправних одредби које су реципирани из Еклоге и квалитативно мењају, редактори ЗСЉ ипак ни за једно кривично дело нису самоиницијативно прописали смртну казну; задржали су је једино за дело злонамерне паљевине, онако како је она прописана у аналогном члану Еклоге.

Dr Dragan Nikolić

Professor

University of Niš Faculty of Law

MODIFICATIONS OF THE BYZANTINE LAW
IN THE SLAVONIC LEGAL CODE “ZAKON SUDNYI LYUDEM”

Summary

The paper analyses the provisions of the oldest Slavonic legal code “Zakon Sudnyi Lyudem” (the Law on the Trial of People) from the 9th century which were made by the process of reception with the modification of the corresponding provisions of the Byzantine Ecloga. Out of 19 articles of this Law which are based on the articles from the Ecloga, 17 of them contain penal norms which regulate the penal protection of other people’s property, gender morality, physical integrity of personality, marriage, family and the right of Church asylum. The author has identified three types of modifications: modifications of a linguistic style (the use of words which have a closely related meaning to the words from the Ecloga, or the paraphrase of the text from the Ecloga in one’s own words), quantitative modifications (shortening or expansion of the text from the Ecloga) and qualitative modifications (the essential change of the text from the Ecloga). The editors of the Slavonic legal code used qualitative modifications in order to put a mark of their time into their Law, as a personal evaluation of the appropriateness of concrete modifications, and they tried to satisfy the real or assumed needs of their social reality. Many qualitative modifications were conducted with the aim of affirming and establishing Christianity as a newly appropriated official religion in that region, and also with the aim of repressing the heritage of the pagan customary law.

Key words: *Zakon sudnyi lyudem*. – *Ecloga*. – *Slavonic law*. – *Byzantine law*. – *Reception of law*.